

## YAYIN TANITMALARI

### TANITMA MAKALESİ

## DİVAN ŞİİRİ ÜZERİNE BİR AMERİKALI TÜRKOLOĞUN İNCELEMESİ

NÜKET ESEN\*

Washington Üniversitesinde Türkçe profesörü olan Walter G. Andrews, *Poetry's Voice, Society's Song* (Şiirin Sesi, Toplumun Şarkısı) adlı eserinde Divan Şiiri geleneğini ele alarak gazel hakkında bazı yeni değerlendirmelerde bulunuyor. Hem gazelin bilinen karakteristiklerine değiniyor, hem de gazel hakkındaki alışlagelmiş bazı yargıların doğru olmadığını ispata çalışıyor.

Andrews, her şiir geleneğinin bu geleneği yaratan toplumla doğrudan ilişkili olduğunu, sanatı çevrenin, çevreyi de sanatın şekillendirdiğini belirterek söze başlıyor. Şiirin, içinde yaratıldığı kültürü yansıttığını ve bunu yaparken de o kültürün devamına katkıda bulunduğunu söylüyor. Bu çalışmada gazelin içinde yaratıldığı kültürle olan ilişkisini saptamaya çalışacağını belirtiyor.

Görüşlerini şu şekilde açıklıyor : Şimdiye kadar kabul edilen bir anlayışa göre —ki yazar bunu kabul etmiyor— Divan Şiirinin küçük bir seçkinler zümresinin eseri olduğu ve sadece onlara hitap ettiği, geniş toplumdandan, gerçek hayattan kopuk bir edebiyat türü olduğu düşünülmüş. Böyle düşünenlerin başında iki etkili kişi var : Gibb ve Köprülü.

Gibb Batı kültürünün üstünlüğüne inanmış bir İngiliz. Türklerin Batı Edebiyatı türlerini almadan önce kendi kültürleri çerçevesinde doğru dürüst birşeyler yaratamayacaklarına inanan bir insan.

Köprülü ise Türkiye'nin Cumhuriyet döneminde yaşadığı köklü kültür değişiklikleri içinde Osmanlı olan herşeyi reddetmek ve küçük görmek eğilimine sahip bir düşünür. Bu dönemde gerçek Türk kültürünü

\* Marmara Üniversitesi, Yeni Türk Edebiyatı bilim dalı doktora öğrencisi.

Halk Edebiyatının yansıttığı kabul edilmiş; beşyüz yıllık bir geçmişi olan Divan Edebiyatı “Osmanlı” olduğu için gözden düşmüş.

Divan Şiirinin dili ağır olarak bilinmekle beraber kelime hazinesi oldukça kısıtlı. Önemli olan, şairlerin aynı kelimeleri kullanarak küçük anlam farklılıkları yaratabilmeleri. Hemen hemen her şiirde aynı kelimeler, aynı karakterler, aynı eşyalar, aynı sahneler tekrarlanıyor. Yapılan küçük bir araştırmaya göre Divan Şiirinde en çok kullanılan kelimeler şunlar : Can, dil, yüz, ışık, yar, âşık, yar, mah, gün, çarh, ah, gam, yaş, gül, serv, şah, cihan, âlem, dem. Şiirde kullanılan kelimeler zamanın dünya görüşünü, Osmanlı toplumunun hayat tarzını yansıtır.

Bu genel saptamalardan sonra Andrews gazeli ele alarak, gazelde üç önemli karakteristik buluyor : 1 – Mistik - dinî taraf 2 – Otoritenin sesi 3 – Hissîyât. Bunları şu şekilde anlatıyor : Osmanlı toplumunda ve kültüründe dinin ve mistisizmin yeri çok önemli. Gazelde görülen dinî-din dışı, mistik-fizikî yönler Osmanlı hayatını, ondaki ikilemi yansıtır. Dinin katı kuralları ile yaşamanın gerektiğine inananlar ile mistik düşünceye yakın olanlar arasındaki çatışmayı veya bir insanın bu çelişkiyi kendi içinde yaşamasını aksettiriyor.

Mistik görüşün içinde de bir ikilem var : Bu dünya - öbür dünya ikilemi. Bu dünya beş duyuya ve insan aklıyla algılanabiliyor. Öteki, gerçek dünyaya, tanrıya varmak ancak bu fizikî engelleri aşmakla mümkün. Âşık beş duyuyu ve aklı aşarak, bu dünya ile bağlarını kopararak, gerçeğe ulaşabilen kişi, sevgili ise öbür dünyaya ait bir varlık. Gazelde devamlı görülen âşık-sevgili ikilemi Osmanlı mistik dünya görüşündeki bu dünya-öbür dünya ikilemini yansıtır. Gazel çeşitli seviyelerdeki çelişkileri ve ikilemleri ifade ediyor.

Gerek sünnî dinî görüş, gerekse mistizim tüm halk tabakalarının hayatının bir parçası olduğundan ve gazelin kelime hazinesi kısıtlı olduğundan halkın bu şiiri anlamaması veya ona yabancı kalması mümkün değil. Burada bir elitizm söz konusu olamaz. Çünkü gazel halkın çift merkezli din ve dünya görüşünü yansıtır. Aynı zamanda da bu görüşü işleyerek onu kuvvetlendiriyor.

Gazelin önemli karakteristiklerinden biri de Osmanlılardaki otorite kavramını yansıtması, padişahın yerini belirlemesi. Osmanlı Devletinde tüm otorite padişahın şahsında toplanıyor. Padişah ile askerlerinin ilişkisi çok önemli, Yeniçeriler padişahın şahsına bağlı kullar durumundalar. As-

kerlerin bağıllık hissi duyabilecekleri aileleri yok ve tüm maddi varlıkları padişahın takdirine bağılı. Bu sahip-kul anlayışı tüm devlet idaresinde de mevcut. Padişah tek otorite ve Osmanlılarda bu otoriteye karşı hissî bir bağıllık, sevgi beslemek söz konusu. Bu yüzden şiirde âşık-sevgili, sahip-kul çiftlemeleri birbirlerinin yerini alabiliyor.

Divan Şiiri Osmanlı toplumunun sosyo-politik yapısını yansıtırken bu yapının devamını da sağlıyor. Padişahın toplumdaki yerini ve işlevini tarif ederek sağlamlaştırıyor. Şiir, padişahı sevgi beslenmesi gereken bir varlık olarak gösteriyor. Ama bu yüce varlık bu sevgiye karşılık vermek zorunda değil. Tıpkı, şiirdeki gül ve bülbül ile mum ve pervane ilişkisinde olduğu gibi.

Padişah-halk ilişkisinde doğrudan, fizikî bir yakınlık olamaması şiirde âşık ve sevgili arasında bir türlü aşılamayan mesafelere benziyor. Tüm ihsanlar, iyilikler padişahın şahsen bir kişiye ilgi duymasıyla mümkün olduğundan ve bunun da ancak mesafeli bir ilişki olacağından, şiirde sevgilinin bir bakışı, bir kelimesi âşığın acılarını dindirmeye yeterli oluyor. Bütün cezalar ve ihsanlar ancak sevgiliden geliyor; herşey onun elinde. Sevgilinin davranışları padişahın tutumuna da uygun olabilecek kelimelerle ifade ediliyor: Cefa, zulm, cevr veya lûtf, rahm, himmet.

Şiirdeki bu gelenek padişahın toplumdaki yerini ve davranışlarını olumlu bir biçimde halka anlatıyor. Âşık-sevgili ilişkisindeki sevgili için âşığın çektiği eziyet nasıl doğalsa ve acılar sonucu bu dünyayı reddedip gerçek dünyaya ulaşmasına yardımcı olan bir etkense, padişahın istibdatı da aynı çizgide doğal ve olumlu olarak gösterilmiş oluyor.

Gazel toplumda padişahın yerini belirlediği gibi halkın da kişiler olarak padişahla ilişkilerindeki yerlerini belirliyor. Sahip-kul ilişkisindeki kişilerin kendilerini ve malları sahibin kontrolünde olduğu gibi sevgili-âşık ilişkisinde de sevgiliye olan bağıllık insanların kendilerinden ve dünya maldan vazgeçmelerine sebep oluyor. Âşığın canını sevgilisi için feda etmesi gibi gazelde idealize edilen toplumda padişaha bağıllık da canını onun için feda edebilecek insanlardan oluşuyor.

Bunun karşılığında kişiler padişahın mükafaat olarak maddi menfaat bekliyorlar. Bunu sağlayamadıkları takdirde isyankâr olmalarını önlemek için gazelde devamlı maddiyat yeriliyor, fakirlik övülüyor.

Gazeldeki âşık-sevgili ayrılığı da padişah-kul ilişkisini yansıtıyor. Padişaha yakınlık insanların toplumdaki gücünü artıran dolayısı ile arzu edi-

len birşey. Ama halkın çoğunluğu bu imkândan yoksun olduğu için ayrılık kavramı, sosyal anlamda da bir olumsuzluk görülüyor. Bu durum şiire âşık-sevgili ayrılığının acısı olarak yansıyor.

Padişaha yakın olmak İstanbul'da olmak demek. Gazelde anlatılan mekânlar genelde İstanbul'u hatırlatıyor. Anlatılan tabiat düzenli, ölçülü, bahçelerde görülen tabiat ki bu da ancak şehirde, İstanbul'da bulunan bahçeleri hatırlatıyor. Şiirde vahşi tabiat uyumsuzluğu, yalnızlığı yansıtıyor. Huzuru temsil eden bahçenin bulunduğu yerin İstanbul'da, padişaha yakın olması bir sosyal durumun şiire yansması.

Gazelin önemli niteliklerinden biri de son derece hissî olması. Kullanılan kelimelerin büyük bir bölümü hislerle ilgili. Hâkim olan devrik cümle yapısı da hissîyatı ön plana çıkaran bir unsur.

Hissîyat yüklü şiir, yarattığı toplumun hislere ne kadar önem verdiğini gösteriyor. Osmanlılarda, mistik düşüncede, hisler çok önemli çünkü insan-Tanrı ilişkisinde hisler insanı Tanrıya götüren bir aracı. Ayrılık—beraberlik, üzüntü, sevinç, acı— zevk hep bu ilişkinin kopuk veya yakın olmasına bağlı.

Osmanlılarda düzen kişisel üzerine değil toplumsallık üzerine kurulu. Kişiler tek başlarına önemli değiller; davranışları katı kurallarla kısıtlı. Toplumun, bütünün, düzenini bozacak herşey kötü. Aşırı hissîlik bu düzeni bozabilecek kişisel bir davranış, bu yüzden de makbul değil. Ama mistik görüşte hissîlik önemli ve gerekli. Bu çelişkiyi en iyi şiir çözüyor. Gerek şair için, gerekse şiirin dinleyicileri için hislerin ve kişiliğin en meşrû ifade ortamı şiir oluyor; şiir toplumca kabul edilebilir bir boşalma ortamı yaratıyor.

Bütün bunlara bağlı olarak gazelin birçok işlevi olduğu görülüyor. İnsanların hissî dünyalarını sosyal, politik ve dinî yorumlarla birleştirerek hissîyatı meşrûlaştırıyor. Ayrıca, psikolojik olarak insanlara bir gruba ait olmanın, başkalarıyla ortak hisler paylaşmanın mutluluğunu veriyor. Kişi şiirde anlatılan hisleri duyuyor, âşık-sevgili, padişah-kul ilişkisini yaşıyor ve bütün bunların üstüne çıkarak mistik düşüncedeki Tanrı'ya varmaya çalışıyor.

Gazelin önemli karakteristiklerinden biri de genelde bir toplantıyı, bir meclisi anlatması ve gerçekte yapılan bu tür toplantılarda söylenmesi. Bu meclislerde yeniyor, içiliyor, müzik dinleniyor ve şiir söyleniyor.

Meclisteki kişiler mistisizme yakın bir arkadaş grubu oluyor. Bunların dışında kalan ve onlara karşı olan yabancılardan da sık sık söz ediliyor. Osmanlı toplumunda mistik inanışa yakın insan sayısı çok. Yeniçerilerin Bektaşî olması dışında sıradan halkın da çoğu camiden başka tekkelere de gidiyor. Bu yüzden sözü edilen meclisteki kişilerin seçkin bir zümre olması gerekli değil. Sıradan halk da bunlara katılıyor.

Andrews kitabın sonunda bu çalışmada gazel ile ilgili ortaya attığı tezleri ve bu tezlerin savunmasını özetliyor. Şöyle diyor : Birinci tez-Gazel zannedildiği gibi sadece üst sınıflara ait bir şiir türü değildir. Üç dili çok iyi kullanabilen, tahsilli ve seçkin şairler tarafından yaratıldığı doğrudur. Ama bu, gazelin sadece seçkinlere hitap ettiği anlamına gelmez. Tarikatlerin ve mistik düşüncenin toplumun tüm katlarına girdiği Osmanlılarda Divan Şiirinin de aynı yaygınlığı göstermesi gerekir.

Divan Şiirinin dilden gelen anlam inceliklerini her dinleyicinin anlaması gerekmez. Bu zengin şiir çeşitli seviyelerde yorumlanabilir ve halk tabakaları da daha alt seviyede algıladıkları anlamlarla bu şiirden zevk alabilirler. Ayrıca, Divan Şiirinin dili sanıldığı kadar anlaşılabilir değildir. Çok kısıtlı bir kelime hazinesi vardır ki yüz yıllardır kullanıla kullanıla birçok kelime ve tabir halka mal olmuş olmalıdır. Halka dönük Karagöz temsillerinde Hacivat'ın kullandığı dil, halkı bu dile aşına kalmıştır.

Gazelde anlatılan çevre ve durumlar halkın yabancı değildir. İçki meclisleri, bahçeler, âşık-sevgili ilişkisi, mistik dünya görüşü halkın bildiği, yaşadığı şeyler olarak şiirde karşılaştığında kolaylıkla anlayabileceği konulardır. Ayrıca gazellerin çoğu bestelenerek söylendiğinden, müzikten zevk alan insanların gazele yabancı kalması mümkün değildir.

İkinci tez-Gazel Türk kültürünün bir parçası olduğuna göre Halk Şiirinden tamamiyle kopuk olduğu düşünülemez. Divan ve Halk Şiirleri aynı kültürün ihtiyaçlarından ve görüşlerinden doğan bir bütünün parçalarıdır.

Kelime hazineleri farklı olmakla birlikte iki şiir türü de konuşulan dilin devrik ve karışık cümle yapısını kullanır. İkisinde de Türkçe kelimelerdeki ses-anlam birlikteliğini (onomatopoeia) kullanma yaygındır. İki şiir de içinde yaratıldıkları ortamın hayat tarzını yansıtır; Gazel şehir hayatının kurumlaşmış düzenini, Halk Şiiri şehir dışı, tabiata dönük hayat tarzını. Temalar aynıdır: Hissiyat, aşk, ayrılık. Âşık sevgiliden ayrındır. Şehirde buna sebep, hasımlar veya sosyal kurumlardır, Anadolu'da ise aileler ve başka yere taşınma gereği. İki şiirde de aynı his zemini kullanılır. Ayrıca, ga-

zel şairin derviş rolünü üstlenmesi gibi halk şairi de aynı paralelde âşık rolünü üstlenir.

İki şiirde de aynı kültürün izleri vardır. Bu yüzden Halk Şiirini “daha Türk” bulmak, Divan Şiirini sadece seçkinlerin şiiri olarak görmek mümkün değildir. Türk edebiyat kültürü bir bütündür.